

ДОСЯГНЕННЯ УГОРСЬКИХ ВЧЕНИХ ЗАКАРПАТТЯ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст. У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ ЗАСЕЛЕННЯ ТА ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ ІСТОРІЇ КРАЮ

ТКАЧУК О.

Територія історичного Закарпаття протягом довгих століть перебувала у економічній, політичній і культурній залежності від різних державних утворень: Угорського королівства, Австро-Угорської монархії, Чехословацької республіки. Завжди гостро поставало таке запитання: хто, який етнос є корінним на цих землях і, виходячи з цього, котра держава має права на володіння краєм. Проблема автохтонності, дискутувалася протягом усього ХІХ ст. - на початку ХХ ст., питання залишається відкритим і сьогодні. При розгляді питання – коли і ким було вперше заселено Закарпаття – вчені розділилися на два основні табори. Представники першого вважали, що корінним населенням Карпатського регіону є слов'яни. Інша частина дослідників дотримувалася думки, що русини (або руські) прийшли на ці землі набагато пізніше часу здобуття угорцями батьківщини, приблизно в середині ХІІІ ст.

Нарівні з представниками місцевої русинської інтелігенції та офіційними вченими Угорщини, Росії тощо вивченням даної проблеми займалися ті угорські науковці, які або постійно проживали на Закарпатті, або були в певній мірі пов'язані з краєм. До них відносимо – Т.Легоцького, А.Годинку, О.Сабова, В.Сулінчака.

Як же вони вирішували цю важливу проблему. Якщо взяти в цілому, то усі вони (крім Т.Легоцького) притримувалися концепції пізнього заселення русинами Закарпаття, а саме в середині ХІІІ ст. А Т. Легоцький, слідом за К. Мейсарошем, І. Базиловичем, М. Лучкаєм та І. Дулішковичем вважав русинів, тобто слов'янський етнос, автохтонним населенням.

Тиводар Легоцький (1830-1915) – визначний угорський історик, археолог і етнограф. Він був юристом за фахом, але при цьому проводив активні пошуки в галузі археології та етнографії. А довготривала робота в оточенні джерельного матеріалу (був прокурором Мукачівсько-Чинадіївської домінії

графів Шенборнів) підштовхували вченого до вивчення історичних і економічних проблем середньовічного Закарпаття. Його фундаментальна «Монографія Березької жупи» у 3-х томах та ряд статей є підсумком тривалих досліджень і зберігає свою науковість в сучасних колах науковців.

Т. Легоцький сліди перших жителів краю відносить в глибоку давнину, точної дати не називає. «Те, що на території сучасної Березької жупи вже в стародавні часи жили люди... засвідчують численні кам'яні знаряддя» [1]. Вчений у вивченні цього періоду особливий наголос ставить на результати археологічних розкопок та свідчення античних авторів і писемні згадки пізнішого періоду.

Історичним фактом, на думку вченого, є те, що на час приходу угорських племен в околицях Мукачева жили слов'яни. При цьому посилається на угорську хроніку „Gesta Hungarorum» (Діяння угорців). Анонімний автор, хронік короля Бейли ІІІ, писав: «слов'яни, жителі цієї землі, почувши про їх (угорців) прихід, дуже боялися і самовільно підкорилися вождю Алмошу» [2].

Т. Легоцький не заперечує, що в ІХ ст. в краї жили слов'яни і вони вже займалися сільським господарством. Він наводить наступну цитату від Аноніма: «угорці 40 днів відпочивали біля Мукачева, їм були забезпечені усі найнеобхідніші засоби..., вони були задоволені родючістю ґрунтів...» [3]. Угорці зустріли у краї «суспільне організовані народи», тут були вже замкові укріплення – Унг і Боржава. Не підлягає сумніву, що «слов'яни і волохи... мали свої шляхи сполучення» [4]. Вчений підкреслює, що навіть збереглися письмові свідчення про головні шляхи сполучення в ті давні часи.

На основі археологічних даних та відомостей з угорських і німецьких літописів Т.Легоцький робить однозначний висновок про те, що першим етносом, який поселився на постійне проживання на території історичного Закарпаття, були слов'яни. Він ут-

вердив: “у IX ст. до приходу угорців з півночі у підніжжі західних Карпат до лівого берега Дунаю жили слов’яни, а між Дунаєм і Тисою вверх до польських кордонів володіли болгарми, і на схід були розкидані волоські народи” [5]. Більш того, дослідник зробив спробу визначити народність жителів районів Березького краю. Вважав, що на території Березького комітату жили “вздож берегів Тиси болгарми, в околицях Мукачєва, Берегова – слов’яни і волохи, а від Мукачєва до гірського хребта Бєсиду жили русини, що займалися вівчарством” [6].

Т. Лєгоцький також стверджує, що частина території Березького комітату була незаселеною і в кінці IX ст. Такою була “гориста смуга, шириною 37-68 кілометрів, яка починається біля гори Гат, а вище Мукачєва йде до вершини гір Бєсид... Тут в лісах зустрічалися кочові скотарі... слов’яни і русини малоросійські” [7].

Друге важливе питання у доробку Т. Лєгоцького – це місце первинного поселення русинів на землях Закарпаття і спосіб їх зростання. Вчений стоїть на тій позиції, що перші поселенці – русини “були скотарі пустинної території на північному сході Березького комітату” [8], а джерелом їх поповнення стала Галичина. Посилається він на хроніку Аноніма, навіть вказав на кількість русинів, які переселилися під час переходу угорців в Тисо-Дунайську низовину. На його думку, “Галицькі князі дали угорцям на допомогу дві тисячі стрільців і три тисячі селян з сокирами” [9]. Визнавав дослідник і переселення до краю значної частини “київських” русинів. Це було прямим підтвердженням думки І. Орлая і Ю. Венеліна про прихід на Закарпаття “київських русинів”, хоч Т. Лєгоцький не знав про їх праці.

Бачимо, що Т. Лєгоцький цілком відстоював концепцію автохтонності слов’янського етносу на території історичного Закарпаття, його висновки і аргументи ґрунтуються на археологічному та джерельному матеріалі. Ці положення вченого стали предметом уваги й інших угорських дослідників, зокрема, А. Годинки, який заперечував автохтонність слов’ян на території Закарпаття, намагався довести, що вони прийшли до краю тільки в середині XIII ст. На такій же позиції стояв Г. Бідерман та О. Петров.

Антоній Годинка (1864-1946) був представником офіційної угорської історіографії

рубежу XIX-XX ст. Основну увагу він привертав на джерелознавство, тобто, опрацювавши надзвичайно велику масу документів із середньовічної історії Угорського королівства, спробував окреслити основні моменти з минулого різних народів, що населяли державу (хорвати, русини тощо). Русинська тематика була особливо близькою для вченого.

Концепція А. Годинки про історичний розвиток Закарпаття найбільш повно викладена у монографії “Історія Мукачівської єпархії” [10], що вийшла угорською мовою у 1909 р. Ця робота ще й на сьогодні є маловідомою серед істориків і оцінюється неоднозначно. Фактичний матеріал монографії базується на джерелах, зібраних дослідником в архівах Відня, Риму, Будапешта, які видав у 1911 р. в Ужгороді під заголовком “Архів Мукачівської єпархії” [11]. Тут поміщено 527 документів із періоду 1458-1715-х років, дві третини джерел опубліковані вперше.

Для висвітлення історії греко-католицької церкви на Закарпатті А. Годинка досліджує ряд питань як соціально-економічного, так і культурного життя русинів. Вчений подає широку історіографію питання, ким і коли була заселена територія історичного Закарпаття.

Висловлює думку, що ці землі до приходу угорців в кінці IX ст. були пустими, ніким незаселеними [12]. Він не є прихильником теорії автохтонності русинів, а говорить про їхнє переселення до краю у другій половині XIII ст. Однак допускає можливість приходу із Алмошем незначної кількості русинів. Посилається на дані безіменного хроніка короля Бейли III (1172-1195). Анонім у „Gesta Hungarorum” (Діяння угорців) говорить про те, що “до Алмоша приєдналися багато русинів, нащадки яких і нині живуть в Угорщині” [13]. Спираючись на літопис Нєстора і безіменного баварського географа, Годинка допускає, що до приходу угорців тут могли бути слов’янські народи, але зазначає: “Із цього ще не слід робити висновок, що вони були русинами” [14].

У висновках про незаселеність Закарпаття до IX ст. вчений опирається на таких авторів як Костянтин Баґрянородний, який згадує лемків і бойків, тобто слов’янські племена, по той бік Карпат. А в 1007 р. список Бруно в листі до німецького імператора

Генріка II повідомляв про подорож у Східній Європі і говорив “про рутенів... за Карпатами” [15].

Перше поселення русинів на території історичного Закарпаття, на думку А. Годинки, було в 1254 р. в районі сіл Чемерне і Лесна, в нижній частині їх етнографічної межі, починаючи від правого берега Тиси на лінії Вишково–Хуст в бік північно-східної частини Закарпаття [16]. Місце стику границі, заселеної угорцями, і русинської етнографічної межі з невеликими переривами співпадають із місцем стику горбистої місцевості з рівниною. За вченим, це не випадковість, а має історичну основу. Ця русинська мовна границя в більшості співпадає з кордонами держави за часів династії Арпадовичів. Нам відомо із хроніки Аноніма, що угорці після заселення оточили свої володіння оборонними спорудами. Дослідник робить висновок: “якщо ця територія не захищалася оборонними спорудами, то не було необхідності в обороні, тобто не була заселена” [17]. Границю описує по лінії Хуст–Свалыва–Сторожниця, далі продовжує в Земплінському і Шаришському комітатах.

Татари в період свого нашествя спалили ці укріплення, і тому король Бейла IV будує укріплення, тобто розпочинає заселяти ці землі. Його зять Ростислав Чернігівський отримав замок Фузер (Füzér) в Земплінському комітаті і тут, поблизу, в селах Чемерне і Лесна, джерела за 1254 р. вперше згадують русинів („*serpulchra ruthenorum*”) [18].

Вчений відмічає, що стосовно території історичного Закарпаття взагалі не можна говорити про автохтонність з давнім правом на землю, а тільки про пізніших переселенців, яких угорські документи називали гостями – „*hospes*”. Звичайно, угорські королі дарували їм певні привілеї, щоб заохочувати переселення. А переселенці, відповідно, сподівалися тут на кращу долю, ніж в старій батьківщині.

А. Годинка відмічає своєрідність заселення. По-перше, воно проходило не від кордонів у глиб країни, а від лінії укріплень до кордонів. Найдавніші поселення знаходимо вздовж головних шляхів [19]. По-друге, поселенці-русини приходили не як однорідна, єдина група чи народ, а як кріпаки з різних територій (одинокі поселення). Дослідник це обґрунтовує етнографічними рисами русинів краю.

Отже, ми простежили, як А. Годинка обґрунтував теорію пізнього переселення русинів до Закарпаття, він розтягує сам процес переселення русинів з другої половини XIII аж до початку XVII ст. [20]. На запитання, звідки прийшли русини до Закарпаття, вчений однозначно відповідає, що із-за Карпат із бойків та лемків, бо збереглися назви – лемки, бойки. Приходили русини не разом, а невеликими групами протягом тривалого часу [21].

З якої причини приходили (переселялися) на Закарпаття русини? Це наступне запитання, на яке відповідає А. Годинка. Якщо русини приходили невеликими групами, то поштовхом до цього були не якісь великі події, а самі відносини, що мали тривати з другої половини XIII ст. аж до XVII ст. Якщо переселення були добровільними, то причиною їх могли бути пошуки кращого життя. Серед причин ще визначає постійні чвари і заворушення між князями, боярами, а пізніше польською шляхтою. І це ускладнювало життя бідного селянства. Це вчений виводить із руських літописів – Іпатіївського списку. Селяни шукали кращого життя, одні пішли в степи і утворили Січ, а інші – в Угорщину, в незаселені Карпатські ліси. “Тут русини жили краще, мали більше свободи і привілеїв, ніж на старій батьківщині”, – такий висновок А. Годинки [22].

Отже, А. Годинка – прихильник теорії пізнього заселення русинами Закарпаття, визначає їх етнографічну спорідненість із бойками і лемками за Карпатами.

На початку XX ст. серед інтелігенції Закарпаття виділялася постать О. Сабова, він не був професійним істориком, але зацікавився минулим народу. В науці відома його робота “Про угорських русинів” [23]. Колишній міністр Руської країни видав її в 1913 р. Матеріал стосовно історії дуже короткий, більшість праці присвячено етнографічній характеристиці русинів, господарству, релігії, освіті і культурі, розглянуто питання еміграції русинів до Америки, подано автором велику кількість статистичних даних з періоду рубежа XIX-XX ст.

У вступі до праці автор дає коротку історіографію досліджень історії русинів, перераховує праці Ю. Жатковича, Т. Легоцького, А. Годинки про минуле Закарпаття та його населення. О. Сабов аналізує ставлення цих істориків до проблеми заселення русинами

історичного Закарпаття. Повторює ці самі роздуми в середині роботи у розділі “Історія русинів і прихід на теперішні території” [24].

Цікаво, що, розповідаючи про різні концепції щодо заселення Закарпаття, сам автор однозначно не висловлює своє особисте ставлення до автохтонності русинів у краї. На початку праці О. Сабов відмічає, що “малоросами чи рутенами називають народ, який з давніх часів мирно живе в Карпатській батьківщині” [25]. Відносить русинів до північнослов'янської сім'ї, говорить про їх спорідненість з малоросами, які живуть у Південній Русі, Галичині, Буковині і Молдові, і нараховують 33 мільйони чоловік [26].

Отже, вчений цілком підтримує ідею спорідненості русинів Закарпаття з українцями за Карпатами та їх слов'янське походження.

О. Сабов перші поселення русинів на Закарпатті відносить до часу правління королів дому Арпадовичів. Дослідник відмічає, що в історії угорських русинів дуже багато невисвітлених моментів, але, на жаль, не висловлює особистої думки чи навіть гіпотези щодо тих чи інших подій історії краю.

У питанні про прихід до краю русинів посилається О. Сабов на праці Т. Легоцького, А. Годинки. Прихильники концепції автохтонності русинів на Закарпатті стверджують, що вже до приходу угорських племен у Тисо-Дунайську низовину русини жили в незначній кількості і на сучасній території їхнього розселення. Вони були органічною часткою слов'янських народів, які заселяли Паннонію. На жаль, О. Сабов не називає прихильників цієї концепції.

Далі дослідник говорить про вчених, які стверджують, що русини приєдналися до кочових угорців і таким шляхом прийшли до Закарпаття. О. Сабов заперечує їм, бо “найновіші історичні дослідження говорять, що русини не жили на сучасних територіях розселення ні до приходу угорців і не прийшли з ними, а тільки у середині XIII ст. почали заселяти згадані землі”.

Щодо перших двох концепцій, то вчений висловлюється про відсутність достовірних джерел, які б підтверджували ці думки і якщо “навіть тутішні народи були слов'янами, то це не значить, що вони були русинами” [28]. Це висловлювання надзвичайно схоже з думкою А. Годинки: якщо слов'яни і жили в Паннонії, бо це засвідчують античні джерела, то це не значить, що вони були русинами [29].

Згадуючи хроніку Аноніма О. Сабов говорить, що ряд вчених використали уривок з хроніки про приєднання до вождя Алмоша київських русинів і прихід їх до Паннонії та зробили висновок про прихід русинів із угорцями у IX ст. Але немає писемних згадок про цю подію чи процес переселення, а перше документальне свідчення про русинські поселення на території історичного Закарпаття припадає на середину XIII ст. У джерелі з 1254 р. говориться про “русинські могили” – “sepulchra ruthenorum” на території сіл Чемерне і Лесна. О. Сабов робить висновок, що “систематичне поселення русинів на сучасні русинські території почалося у XIII ст. і тривало аж до XVIII ст.” [30].

Таким чином, дослідник стає до числа прихильників концепції пізнього заселення русинами Закарпаття, а саме в XIII ст.

У подальших розповідях вчений конкретизує сам процес переселення русинів на пусті чи опустілі території. Поселення проходили на поміщицькі угіддя, які були безлюдні чи малозаселені. Потрібно було більше робочої сили і тому землевласники наймали людей, які проводили переселення кріпаків з територій по той бік Карпатських гір. Джерела називають цих людей кенези чи шолтеси („kenézek”, “soltészek”). Вони заключали із землевласниками так звані договори, що називалися “кенезькі листи” (“kenéz levelek”). необхідною умовою було, щоб переселенці були чужинцями, тобто походили не з внутрішніх територій країни, а з-поза її меж.

О. Сабов відмічає, що поселення здійснювалися тільки на поміщицьких землеволодіннях, а не на державних, королівських. Це було так зване “селянське поселення, воно становило основу русинського переселення, яке разом із історією заселення різних володінь краю становить початок історії русинів...” [31].

Територія, заселена русинами, у цей період називалася Крайна. Дослідник вказує на масу джерел, які говорять про таку територію як прикордонну смугу держави [32], але не називає жодного з документів і навіть не подає їх дати.

Жителі Крайни мали значні привілеї, особливий статус, за службу на кордонах держави вони отримували право несплати певних видів податків чи повинностей. Але з плином часу угорські русини Крайни втратили як територіальну особливість, так і

привілейоване становище. О. Сабов відмічає, що ці селяни “опинилися в рівному становищі з іншими селянами країни, тобто стали кріпосними (залежними)” [33]. На жаль, вчений у своїх висновках не посилається на документальний матеріал періоду середньовіччя, хоча відомо, що на початок ХХ ст. було видано ряд збірників джерел по угорській історії і вони були популярними. На них посилається навіть М. Грушевський в “Історії України-Русі” [33а].

Розповідаючи про переселення русинів пізніших часів, О. Сабов говорить про період правління короля Людовіка Великого, коли з князем Поділля Федором Корятівичем до Закарпаття прийшла значна кількість русинів. Але дослідник вважає нереальним число переселенців в 40.000, бо, як відомо, князь Ф. Корятівич був політичним біженцем і не міг прийти з такою кількістю людей. А як би мав таку значну кількість прихильників, то непотрібно було б йому втікати з Литви [34]. Посилається дослідник на працю А. Годинки “Історія Мукачівської греко-католицької єпархії”.

Отже, О. Сабов не заперечує приход із Ф. Корятівичем русинів, але їх кількість у 40.000 чоловік вважає нереальним.

Нарешті дослідник робить висновок, що “русини прийшли до краю як кріпосні селяни і в такому ж соціальному становищі залишилися протягом століть” [35].

Отже, праця О. Сабова “Про угорських русинів” є важливою, але дослідник не зробив нічого оригінального, нового, а тільки повторив своїх попередників. Справедливо відмічає російський історик поч. ХХ ст. Є. Перфецький: «Эти страницы угрорусской истории отличаются своим далеко не научным характером, характером компилятивным, а также слабой аргументацией» [36].

Інший дослідник початку ХХ ст. В. Сулінчак написав роботу “Коли були поселені русини на Підкарпатті” [37], яка саме і говорить про проблеми автохтонності. Автор аналізує проблему заселення русинами території історичного Закарпаття, яка дискутувалася впродовж рубежу ХІХ-ХХ ст., але цінна змістом та висновками. Дослідник ставить такі питання як:

- 1) місце русинів серед слов'янських народів і відносини з росіянами;
- 2) характеристика угорських русинів;
- 3) заселення Підкарпаття русинами.

Яка ж концепція автора щодо історичного розвитку Закарпаття?

В. Сулінчак стверджує, що русини є частиною слов'янської мовної групи індогерманської сім'ї мов. За географією розселення слов'ян поділяє на східних або руських, північно-західних і південних. Русинів або малоросів (ukrán) відносить до східної гілки, визнає їх спорідненість з великоросами і білоросами [38].

На території Закарпаття “назвою русин, рутен наділяли тих вірників грецького обряду, які ані не угорці, ані не румуни” [39].

Далі дослідник робить висновок, що русини – це руські, які відносяться до того ж єдиного народу малоросів (українців), які живуть в Галичині, Буковині, Південній Росії.

В. Сулінчак цитує ряд джерел, в яких є згадки про Русь. Це роботи арабського подорожувача Ібн Фослана “Про управління державою”, Константина Багрянородного та праця кременського єпископа Луїпранда. Візантійський імператор Констятин Багрянородний писав, що руські піддані династії Юриковичів: „Sclabi, qui Russis tributarii sunt” [40]. А єпископ Луїпранд пише: „Russios qui alio nomine nordmannos vocamus” [41].

За Нестором, назва “Русь” походить від варягів (норманів). Дослідник відмічає, що назва „Rutenus”, „Russ” вживалася протягом середньовіччя як у вітчизняних, так і в зарубіжних творах. А назва Підкарпатських рутенів (rutén) збереглася тому, що вони прийшли до краю з Рутенії [42].

Місцепроживання Підкарпатських рутенів В. Сулінчак поділяє на три групи:

- 1) верховинці або горяни (жупи Мараморош, Берег, Унг);
- 2) долиняни, жителі низин (жупи Мараморош, Берег, Унг (низинні райони), жупи Сатмар, Саболч, Угоча);
- 3) словацькі рутени (Земплинська, Шарошська, Абауйська, Сепешська жупи і розкидані рутенські поселення в інших регіонах Угорщини).

Отже, В. Сулінчак рутенів Закарпаття відносить до українського народу, говорить про спільні риси з жителями Галичини, Буковини і Південної Росії.

Наступною важливою проблемою, яку розглядає В. Сулінчак, є питання заселення русинами території історичного Закарпаття. Він ставить питання: коли, яким чином і

звідки прийшов цей народ у Північно-Східну частину Угорщини? Але відразу ж зазначає, що це питання не з легких, бо навіть Бідерман, який був одним з найкращих дослідників історії русинів, говорить, що про час заселення і походження русинів дуже важко дати цільну картину [43].

До прихильників концепції автохтонності русинів дослідник відносить К. Мейсароша, І. Базилевича, М. Лучкая, І. Дулішковича.

Прихильники іншої думки говорять про одночасний прихід русинів і угорців, спираючись вони на свідчення Анонімного хроніка.

Ідеологи третьої концепції говорять, що русини – пізніші поселенці, ніж угорці (XIII ст.). Хоча представники перших двох концепцій стверджують давнє проживання русинів у краї, але визнають і пізніші їх поселення на незаселені території [44].

В багатьох місцях Сулінчак цитує Т. Легоцького, говорить про його археологічні знахідки на території Березької жупи, на основі яких дослідник довів заселення краю в давнину кельтами і слов'янами, частина яких займалася скотарством, а саме на землях між Мукачевом і горами Бескиду. Тут Сулінчак цитує працю Т. Легоцького "Монографія Березької жупи".

Критикує В. Сулінчак твердження попередників, за яким територія басейну Тиси була заселена слов'янськими племенами, яких переселили до краю у 812-813 рр. болгарські вожді із Трахії та Македонії (Анонім, Шафарик) [45]. За дослідником, такий висновок необґрунтований, бо ці землі були безлюдні не тільки до приходу угорців у IX ст., але й задовго після їхнього заснування держави [46], про це говорять грамоти перших угорських королів. Цитує збірник документів Д. Феєра.

Іншим аргументом для вченого є те, що ці території лежали за межами оборонної лінії держави. Якщо спостерігати за лінією оборони у середньовіччі, то вона за В. Сулінчаком, співпадає з мовним кордоном русинів, починаючи від Хуста і на Північний Захід через Строжницю, Дравці до Сепешської жупи [47].

Тобто, якщо в XIII ст. так розташовувалася оборонна смуга, то до цього вона мала бути ще більше вглиб країни. Внаслідок збільшення кількості населення розширюва-

лися території. "Нові поселення завжди проходили від лінії оборони до кордонів і це видно на прикладі Березької жупи: Чинадієво (Szentmiklós), Свалява, Верецьки згадуються вже до монголо-татарського нашествия" [48], відмічає В. Сулінчак. Посилається вчений на О. Бонкало та А. Годинку.

На час скасування системи оборонних ліній припадають перші документальні згадки про русинські поселення на території сіл Лесна і Чемерне. На думку дослідника це не є випадковим, бо пов'язане із розширенням заселених територій держави до кордонів. Слід за А. Годинкою, О. Петровим і О. Бонкало, В. Сулінчак підкреслює, що заселення русинів розпочинається саме в XIII ст. і триває декілька століть.

Простежимо, як розробляє В. Сулінчак концепцію пізнього заселення русинами території історичного Закарпаття. Він цілком підтримує думку таких відомих вчених поч. XX ст. як А. Годинка, О. Петров про час заселення русинів у краї. Цитує також праці О. Сабова, О. Бонкало.

Вчений говорить, що "за джерелами, русини почали заселяти край у XIII ст., але тільки у XV і XVI ст. поселилися у великих масштабах" [49]. Перша достовірна інформація походить з грамоти 1254 р., за якою король Бейла IV дарував землі Лесна і Чемерне, де говориться: "... meta incipit a parte orientali de fluvio Lothorcet vadit ad sepulchrum Ruthenorum et ibi tenet metam cum villa Peturya" [50] (Цитує за А. Сірмаї - Notitia topographica comitatus Zemplen). Тут говориться про "русинські могили", а якщо були могили, то русини мали прийти скоріше. Такі висновки В. Сулінчак зустрічає і в праці М. Іштванфі (Historia Regni Hungaria, кн. XVI), і цитує уривок: "Oppidum Ruthenorum quod Oroszfalva vocant. ante quadringentos annos Colomanus rex Pannoniae deductis e Lodomeria et Galicia Russorum provincia colonis condiderat. lege lata. ut caetero liberi essent, portas dumtaxat et ianuas regum custodirent. quod nostra quoque aetate observatum esse meminimus" [51].

Сліди русинських поселень в Березькій жупі дослідник простежує в XIV ст. Так, аналізуючи документи – грамоти королеви Єлизавети 1378, 1383 р. і лист Людовіка Великого до Папи Римського з 1353 р., говорить не тільки про русинські поселення, але й про їх церкви і парохію.

Окремо зупиняється В. Сулінчак на питанні приходу русинів до краю із Ф. Корятовичем. Він не цілком довіряє висновкам попередників, бо якщо “князь мав таке число прихильників, то не відмовився б від Поділля” [52]. Припускає можливість приходу з Корятовичем незначної кількості переселенців.

Яким шляхом заселяли русини Закарпаття? На це запитання В. Сулінчак відповідає подібно до своїх попередників (А. Годинка, О. Сабов). Заселення проходило завдяки захопленню. Землевласники наймали спеціальних людей – кенезів, які за певні грошові чи інші нагороди, особливий статус, повинні були заселяти чужинцями, селянами визначені села, володіння. Все це відображалося в дарчих грамотах кенезів так званих кенезьких листах („kenéz levelek”). Кенез ставав спадковим вождем (старостою) села і отримував 2 наділи („telek”) на вічне користування без будь-яких повинностей, виплачував незначну кількість грошових чи натуральних податків [53]. Якщо кенез за 2-6 років не заселяв визначені села чи володіння, то втрачав особливий статус і ставав звичайним кріпосним.

Нові поселенці отримували землю не у вічне користування, але могли передавати у спадок дітям. Селяни в багатьох випадках звільнялися від податків на 12, 16 і навіть 20 років, але виплачували частину врожаю [54]. Сулінчак цитує ряд документів XV ст., у яких говориться про умови поселення, привілеї поселенців і т. д.

Те, що русини прийшли з Галичини і довго підтримували зв'язки із співвітчизниками за Карпатами, видно із літургійних книг, які збереглися в єпископській бібліотеці – це Львівський апостол 1564 р. і Варшавська або Острозька біблія 1584 р. [55]. Далі, щоб достовірно довести галицьке походження русинів, В. Сулінчак проводить паралель між народом, який населяв території по цей і по той бік Карпат. Так само, як і в Галичині є лемки, так і в нас є, так само бойки, гуцули, які схожі в одязі і поведінці. “Винятком є бляхи, які живуть у Південній частині Марамороської, Березької і Угочанської жупи. Їхні споріднені частини не знайшли в Галичині, їх в документах XIV ст. називали “volochu” [56]. “Вони, мабуть, найдавніші поселенці серед угорських рутенів, прийшли з України через Молдову і Трансільванію...” [57].

Дослідник наводить схожість русинів з українцями за їх етнографічними ознаками та посилається на народні традиції.

Висновок В. Сулінчака такий: “Підкарпатські русини поселилися на сучасну територію їхнього проживання починаючи з середини XIII ст. не тільки тому, що перша згадка датується 1254 роком, а й тому, бо якщо вони і раніше поселялися, то чи вижили татарське нашествя” [58].

“Рутени живуть у дуже скрутному становищі, але були завжди відданими синами угорської держави і справжні брати угорців” [59] – відмічає В. Сулінчак.

Ось, бачимо, що дослідник розглядав важливу проблему історіографії поч. XX ст., а саме, хто такі русини – автохтони чи поселенці, як, коли і звідки прийшли до Закарпаття. Він однозначно підтримував концепцію пізнього заселення русинів. Позитивним є у спадщині В. Сулінчака використання значної кількості джерел та творів попередників.

Крім цього, хоча і не послідовно, але вчений підкреслює, що:

1. На території історичного Закарпаття задовго до приходу угорців жили племена слов'ян, але це ще не значить, що вони були русинами;

2. Визнає спорідненість русинів краю із українцями Галичини і Буковини.

На початку XX ст., і особливо в першій половині, відзначалася як серед науковців, так і серед громадських діячів краю особа Олександра Бонкала. Він був професійним істориком і вирішував актуальні питання як історії, так і мовознавства та літератури русинів.

Дослідник підтримує ідею пізнього заселення русинами території історичного Закарпаття, а саме у XIII ст. Так, пише про це: “переселення на безлюдні території лісистих Карпат почалося у XIII ст. після татарського нашествя” [60]. Королі дарували тутешні землі своїм прихильникам і їх головним завданням було заселити ці володіння.

О. Бонкало відмічає, що власники привозили з собою людей, але найбільше поселенців закликали з півночі і північного-сходу, перш за все, із Галичини, Буковини та Поділля. Якщо початок поселення припадає на період після татарського нашествя, але території, що заселялися, це були пусті землі, а не ті, які спустошені.

Притримуючись концепції пізнього заселення краю русинами, вчений допускає

ймовірність приходу русинів разом із угорцями у XI ст., і вони поселилися у внутрішній Угорщині. Цитуючи хроніку Аноніма та посилаючись на грамоти (не називає їх) О. Бонкало говорить про більш ранні поселення русинів на територіях до лінії оборони. За Анонімом. Алмош отримав від князів Київського і Суздальського заложників і багато подарунків... багато русинів приєдналися до Алмоша" [61]. Про що свідчать і активні зв'язки між Угорщиною і Київським та Галицьким князівствами в XI-XIII ст. – робить висновок дослідник.

Розповідає вчений і про сам хід заселення русинами Закарпаття. Подібно до попередників він відмічає, що поселенців (за дорученням землевласника) привозили спеціальні люди, так звані кенези чи шолтеси. Заселення проходило тільки на поміщицьких землях. Як нові поселенці, так і кенези отримували ряд привілеїв і свобод, які проіснували декілька століть.

Вчений називає джерело, в якому говориться про заселення Верховини. Це Гукливський літопис XVIII ст., написаний латинською мовою місцевим священиком. В ньому говориться, що заселення Верховини русинами розпочалося, мабуть, на початку XVII ст. [62]. Інші території заселялися в різні часи.

Переселення русинів до Закарпаття було не якимось одночасним і єдиним процесом. Все це відбувалося протягом століть, а русини приходили з різних регіонів із-за Карпат.

О. Бонкало цілком відкидає ідею автохтонності русинів на території історичного Закарпаття. Звинувачує у поширенні такої думки перш за все І. Базиловича і А. Балудяньського. Бо перший у своїй книзі "Короткий нарис фундації Федора Корятовича" висловив думку про поширення ідей християнства серед русинів краю ще у 867 р. апостолами Кирилом і Мефодієм. А другий стверджував, що Мукачівська єпархія була заснована ще королем Іштваном [63].

Отже, дослідник, хоч і припускає можливість приходу з угорцями у IX ст. незначної кількості русинів, які поселялися у внутрішніх регіонах держави, але прикордонні, окраїнні землі були заселені русинами-пришельцями із-за Карпат (Поділля, Галичина, Буковина) тільки після татарського нашествия у середині XIII ст.

Він відмічає також панівну роль угорців в історії держави. Ряд його висновків суперечливі і не наукові, відображають позиції офіційної угорської історіографії.

Отже, на рубежі XIX—XX ст. в наукових колах немаловажливим значення займало вивчення минулого населення історичного Закарпаття та, зокрема, русинів. Цією проблематикою займалися як українські, російські, так і угорські історики. Головні питання у дослідженнях це – автохтонність русинів, час і шлях переселення русинів із Галичини, та економічний і політичний розвиток у краї IX-XIII ст. Стосовно висновків вчених слід наголосити на діаметрально протилежні погляди, що призвели до розколу науковців на ряд напрямків і шкіл. Угорські історики переважно притримувалися концепції пізнього заселення русинами території комітатів Закарпаття (сер. XIII ст.), визнавали слов'янське походження русинів та їх етнографічну спорідненість із русинами Галичини. Хоча висновки угорських вчених дискусійні, але слід підкреслити їхній важливий внесок у вивчення історії Закарпаття, широку документальну основу їхніх праць. Їхня наукова спадщина збагачує скарбницю історіографії та дає можливість більш широко окреслити стан розвитку науки на Закарпатті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lehoczky T. Adatok hazánk archeológiájához, külöhös tekintettel Beregmégyere és kömtyékére. (Дані до археології вітчизни, особливо Березької жупи та округи).- Munkács, 1912. - p. 8.
2. Ibidem. - p. 88.
3. Lehoczky T. Beregvármegye monographiája. (Монографія Березької жупи).- II. köt.- Ungvár, 1882.- p. 311.
4. Ibidem.- p. 277.
5. Ibidem.- I. köt. - p. 116.
6. Lehoczky T. A beregmegyei görögyszertartásu katholikus lelkészszégek története f XIX. század végéig. (Історія греко-католицької єпархії Березької жупи до кін. XIX ст.)- Munkács, 1904.- p. 3.
7. Lehoczky T. Beregvármegye monographiája. I. köt. — p. 129.
8. Ibidem.
9. Ibidem.

10. Hodinka A. A munkácsi görögkatolikus püspökség története. (Історія Мукачівської греко-католицької єпархії).- Вр., 1909.
11. Hodinka A. A munkácsi görögszertartásu püspökség Okmánytára. (Архів Мукачівської єпархії). 1 köt., 1458-1715.- Ungvár, 1911.
12. Hodinka A. A munkácsi görögkatolikus püspökség története.- p. 59.
13. Ibidem.- p. 62.
14. Ibidem.- p. 61.
15. Hodinka A. A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk (Місцепроживання, господарство і минуле русинів Підкарпаття).- Ungvár, 1918. -p. 13.
16. Hodinka A. A munkácsi görögkatolikus püspökség története.- p. 64.
17. Ibidem.
18. Hodinka A. A kárpátaljai rutének lakóhelye.- p. 14.
19. Hodinka A. A munkácsi görögkatolikus püspökség története.- p. 72.
20. Ibidem.- p. 75.
21. Hodinka A. A kárpátaljai rutének lakóhelye.- p. 19.
22. Ibidem.- p. 25.
23. Szabo O. A magyar oroszokról. (Про угорських русинів).- Budapest, 1913.- 300 p.
24. Ibidem.- p. 36-37.
25. Ibidem.- p. 12.
26. Ibidem.- p. 16.
27. Ibidem.- p. 37.
28. Ibidem.- p. 38.
29. Hodinka A. A munkácsi görögkatolikus püspökség története.- p. 58-59.
30. Szabo O. A magyar oroszokról.- p. 39.
31. Ibidem.- p. 40.
32. Ibidem.- p. 41.
33. Ibidem.- p. 42.
- 33a. Грушевський М. Історія України-Русі.- Т. 2.- К., 1991.- С. 593.
34. Szabo O. A magyar oroszokról.- p. 42.
35. Ibidem.- p. 43.
36. Перфецький Е. Ю. Обзор Угросурской историографии. Известия отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук.- СПб., 1914.- Т. XIX., Кн. I.- С. 329.
37. Szulincák L. Mikor történt a kárpátaljai rutének betelepülése hazánkba? (Коли були поселені русини на Підкарпаття?)- Ungvár: Unioy, 1918.- 61 c.
38. Ibidem.- p. 5.
39. Ibidem.- p. 7.
40. Ibidem.- p. 8.
41. Ibidem.
42. Ibidem.- p. 11.
43. Ibidem.- p. 17.
44. Ibidem.- p. 18.
45. Ibidem.- p. 20.
46. Ibidem.- p. 21.
47. Ibidem.
48. Ibidem.- p. 23.
49. Ibidem.- p. 36.
50. Ibidem.- p. 37.
51. Ibidem.- p. 38.
52. Ibidem.- p. 41.
53. Ibidem.- p. 42.
54. Ibidem.- p. 43.
55. Ibidem.- p. 52.
56. Ibidem.- p. 54.
57. Ibidem.- p. 65.
58. Ibidem.
59. Ibidem.- p. 56.
60. Bonkaló S. A Rutnek (Ruszinok). (Рутени). - Вр., 1940.- (182 p.).- p. 11.
61. Ibidem.- p. 12.
62. Ibidem.- p. 22.
63. Ibidem.- p. 26.